

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XX

KASIM 2004

SAYI: 60

ULUS DEVLETE GEÇİŞ SÜRECİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN ÜNİTER YAPISI

Prof. Dr. Aygün ATTAR*

ÖZET

Kavram olarak ‘ulus’ sözcüğünün Türkiye siyasî tarihine girişi I. Dünya Savaşı öncesine rastlamaktadır. Ancak, Osmanlı toplumunda bu kavramın taşıdığı anlam ve ifadeler en az itibar eden kesim Türkler olmuşlardır. Osmanlı toplumunu içine alan ‘ümme’ yapısı parçalanıp, elle tutulur bir tarafı kalmayınca Türkler için de ‘ulus’ kavramı bir şeyler ifade etmeye başladı. Ancak M. Sait Halim Paşanın söylediği gibi “bir Müslüman’ın vatanı, Şeriatın hüküm sürdüğü yerdir” anlayışı ‘ulus’ bilincinin pekişmesine epey bir zaman kaybettirmişti. Cumhuriyet anlayışı, mevcut şartların ve gerçeklerin izini sürmekten başka Türkiye’nin bir diğer çıkar yolu olmadığını açık biçimde beyan ettikten sonra tam anlamıyla ulusallaşma süreci başladı. Türkiye devlet olarak yeni bir kimliğe ve bu kimliğin siyasî, sosyal, kültürel ve tarihî kriterlerini belirleyecek oluşuma kapılarını açınca ‘ulus’ kavramı toplumsal yapının her katmanını birincil dereceden etkileyen olguya dönüştü. Çalışmamız bu olgu üzerinde Türkiye Cumhuriyeti’nin üniter yapısını açıklamak amacıyla.

Anahtar Kelimeler

Ulus, Türkler, Osmanlı Toplumı, I. Dünya Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti’nin Üniter Yapısı.

* Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

TRANSITION PERIOD OF NATIONAL STATE AND UNITARY STRUCTURE OF TURKISH REPUBLIC

ABSTRACT

The entrance of the "nation" concept to Turkish political history coincides with the period before World War I. However, it was Turks who paid the least respect to the meanings of concept in Ottoman society. When the Muslim community structure disintegrated, the concept of nation started to present a meaning. However, the context "the land of a Muslim is the place where the realm of the Islamic law exists" said by M.Said Halim Pasha caused a waste of time for the reinforcement of the sense nation. Nationalization process started after having been defined by the Republic conception that there was no way for Turkey but to follow the requisites and the realities of the day. When Turkey as a nation accepted the formations which would determine political, social, cultural and historical criteria of its new identity, the concept of nation transformed into a phenomenon primarily affecting the social structure. The aim of this study is to present the Unitary Structure of Turkish Republic, in this respect.

Key Words

Nation, Turks, Ottoman Society, The World War I, Unitary Structure of Turkish Republic.

Ulus Anlayışının Türk Siyaset Düşüncesine Girişi

Kavram olarak ‘ulus’ düşüncesinin Türkiye siyaset anlayışına geç bir dönemde girdiği doğrusu da, kavramın içine aldığı değerlere vurgu yapacak siyasî ve sosyal içerikli duyarlılık arz eden anlayışların canlanmaya başladığı tarih XVIII. Yüzyılın sonu olarak kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesi ve özellikle Küçük Kaynarca ile Rusya karşısında büyük yara alması, ulema dahil bütün devlet mensuplarını düşündürmeye başladı. III. Selim döneminde devletin kurtarılması için proje ve plânlara hazırlandı. 1822 yılında Reisi’l-küttab olan Akif Efendinin, imparatorluğu tehdit eden tehlikeleri ve imparatorluğun karşısında bulunan üç seçimi ortaya koyan tezkiresi ümmet olgusunu esas alsın da Osmanlı’da toprağa bağlılık ve kimlik bilincine vurgu yapacak bazı duyarlılıklar ve hisleri temel almaktaydı: “Müslümanlar üç karardan birini seçmelidirler: ya Allah’ın emrine ve Muhammed’in kanununa bağlı olarak mülk ve hayatımıza önem vermeksizin, hâlâ elimizde bulunan eyaletleri sonuna kadar savunmalıyız; ya onları terk edip Anadolu’ya çekilmeliyiz; ya da sonuncu olarak – ki Allah bunu yasaklar – Kırım, Hindistan ve Kazan halklarının örneğini izleyip kölelik menzilesine ineceğiz. Kısacası, söyleyeceğim şuna indirgenebilir: Muhammed’in dini ve Ahmed’in kanunu adına Kutsal Cihad ilân edelim ve topraklarımızdan bir karış bile terketmeyelim”¹. Akif Efendinin söyledikleri Osmanlı’nın bir nefis musahabesi olarak algılsa da, aslında bir kimlik sorgulamasından öte bir anlam ifade etmemektedir. Ancak, Osmanlı Devleti bu üç şıkkın dışında bir yol izledi: Batı bilimini ve tekniğini esas alarak devlet yapısını yeniden düzenledi. Tanzimat ve Reform girişimleri Osmanlı tarihinin Avrupalılaştırma sürecinin temel parametreleri olarak kabul edildi. Eğitim yapısı tümünden değiştirildi, askeri yapılandırılmalarda, Batı merkezli bir mekanizmanın işletilmesi esas alındı.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu, şartları kendi lehine çevirecek pratik siyaset anlayışını uygulayabilecek güç ve kuvvetten önemli ölçüde uzaktı. Hanedan merkezli hakimiyet yapısı monarşi kurgusu içinde tutulan çeşitli etnik kimlikli milletlerin büyük ölçekte dış destekli ‘öz bilinç’ ve ‘kendi

¹ B. Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara 1996 (6. Bsk.), s. 323.

haklarına muktedir olma' istekleri karşısında, tek tip idarî savunma geliştirmesi hemen hemen kuruluşundan beri Yakın ve Orta Doğu ile Balkan Avrupa'sına yüzyıllar boyu damgasını vurmuş bir gücün tedirginliğine ve hızla erimesine neden oldu. Osmanlı'yı en fazla yıpratın etnik sorunlardı. Anlaşılması hiç de zor olmayan bu sorun, Osmanlı için devralınmış bir problemden daha ziyade uzun yüzyıllardan beri baz aldığı Avrupa'yı dikkatlice izlememesinden ve gözetlemesinden kaynaklanan bir sorundu. Batı, XVI. Yüzyıldan itibaren hızlı biçimde siyaset algısını değiştirerek çevresindeki hiçbir güçle kıyas edilemeyecek derecede büyük bir aşama kaydetmişken, Osmanlı geleneksel devleti, yani kutsanmış hakimiyeti merkeze alan bir siyasal döngüyü takip etmekteydi. Yani, aslında Osmanlı'nın sıkıntısını çektiği en önemli sorun 'siyasal iktidar' sorunuydu. Oysa, Hobbes'ten beri Batı'daki hakimiyet anlayışı büsbütün değişmişti². Osmanlı'daki devlet anlayışı soyut, toplumun üzerinde kurulmuş, bir anlamda ilâhi otoriteyi temsil eden özerkliğe sahipken, Batı'daki devlet kavramı pratik ve somut bir gerçekliğin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Batı'daki egemenlik anlayışı, devlet vatandaşlarının veya ülke topraklarında yaşayan insanların kendi aralarında kurdukları bir diyalog sonucunda güçlerini devretmeleriyle kurulan bir egemenlik ise, Osmanlı'daki egemenlik bunun tam tersiydi. Yani kendi anlayışını ülke vatandaşlarına tanıtan bir üst egemenlik³. Modern biçimiyle Batı'daki egemenlik olgusu ulus egemenliğini merkeze alan bir diyalektik sonucu ortaya çıkartmaktaydı⁴. Böylece, modern anlamda Batı'da ortaya çıkan hakimiyet anlayışı ulusçu bir olguya veya temele dayanıyordu. Vatandaşlar istesinler veya istemesinler işlemekte olan süreç onların katılımıyla gerçekleşmekteydi. Dolayısıyla, Osmanlı biçim olarak bu anlayışın dışında kalmaktaydı. Bu açıdan Osmanlı'yı modern çağ öncesi yaşamış en büyük siyasal güç olarak kabul etmek gerekir. Osmanlı, Batı öncülüğünde dünyanın geçirmekte olduğu değişim karşısında iki farklı çağ ara-

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. T. Hobbes, *Léviathan*, Sirey, Paris 1971; F. Rangeon, *Hobbes, Etat et droit*, Albin Michel, Paris 1982.

³ D. Kushner'in bir tanımlaması bu durumu açık biçimde özetlemektedir: "Türkler hiç şüphesiz İslam tarihindeki rollerini bilen ve bununla gurur duyan insanlardır. Yalnız bu gurur Türk kavmi (milli) veya ırkı olarak değil, Osmanlı olarak hissedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin varoluş sebebi dinin emirlerini yerine getirmektir". (*Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, çev. Z. Doğan, Fener Yay, İstanbul 1998, s. 8).

⁴ Simone Goyard-Fabre bunu şöyle tanımlar: iktidar yaratıcılarda, ya da ulustadır. Bu, aynı zamanda Leviathan'dan çıkan bir egemenlik anlayışıdır. Bkz. *Le droit et loi dans la philosophie de Thomas Hobbes*, Klincksieck, Paris 1975, s. 117.

sında yaşam mücadelesi vermiş ve biraz da kendi istemi dışında tarihî mirasını Türkiye'ye devrederek ortadan kalkmıştır.

Türkiye'nin Benimsediği Ulus Modelleri

Türk milliyetçiliğinin teori babası olarak kabul edilen Yusuf Akçura, Türkiye'nin ulusa bakışını ve ulusalcılığını şöyle öngörmekteydi: “*Modern devletin temeli burjuva sınıfıdır. Çağdaş refah devletleri, burjuvazinin, işadamları ve bankerlerin omuzları üzerinde var olur. Türkiye'deki ulusal uyanış Türk burjuvazisinin doğuşunun başlangıcıdır. Ve Türk burjuvazisinin doğal gelişimi, eğer kesintiye uğramaksızın sürerse, Türk devletinin sağlam biçimde kurulmasının garanti edilmiş olduğunu söyleyebiliriz*”⁵. Son yıllara kadar bu bakış açısı bize en doğru ve gerçekçi olarak görünüyordu. Tıpkı, F. Ahmad'ın dediği gibi, Kemalistler ve öncüleri İttihatçılar siyasî iktidarın amacının toplumsal ve ekonomik devrimi gerçekleştirmek olduğuna inanmaları gibi, yapıyı değil, yapının görünen pratik kurgusunu hayata geçirmek için büyük çaba sarf ettiler⁶.

Buradan anlaşılan, Tanzimat'la birlikte yüzünü Avrupa'ya dönen Osmanlı, siyasal düşünce anlamında II. Meşrutiyetle birlikte Batı'nın topluma dönük siyasî kriterlerini esas alarak yapısal değişimlere gitmeye başladı. İşte bu temel değişim Türkiye'de ulusallaşma sürecinde atılan ilk pratik adımdır⁷. Burada edinilen veya edinilmek istenen yapının en önemli yanlığı, daha çok dönemin gerektirdiği sıkıntıya verilen pratik bir yanıt olmasındı. Gerçi, millî olgu temel çıkar olarak hassas biçimde işlenmekteydi ama, Atatürk'ün başlattığı anlamda toplumsal bir şuurla beslenmiş değildi⁸. Bu, İttihatçıların benimsedikleri ulus modelinin fikri ve anlam bakı-

⁵ N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Kitapevi, Ankara, (tarihsiz) s. 425.

⁶ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Y. Alogan, Kaynakça Yay, İst. 1999 (2. Bsk.), s. 91.

⁷ F. Ahmad'a göre, “İttihatçılar gayrimüslim tüccarları ve bankerleri topluca böyle bir sınıf olarak görmüyorlardı. Bunun nedeni Osmanlı Yahudileri dışında gayrimüslimlerin 1908'den sonra devleti, kendi çıkarları sayesinde daha ileri düzeyde kollayabilecekleri bir devlet, kendi devletleri olarak görmemeleriydi”. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 59.

⁸ N. Berkes buna dikkat çekerek, İttihatçılar ekonomik sorunları “sanki Türkiye bu sisteme dahilmiş gibi, kapitalist ekonomik kategorilerine göre çözümleme yoluna gitmişlerdi” açıklamasında bulunmaktadır. (*Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 424). F. Ahmad ise, “bu durumda mevcut sistemin dışında bir kapitalist toplum inşa etmeye çalışıyorlardı” demektedir. (*Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 58). Bu durum İttihatçıların ulus anlayışını toplumsal bir kitleyi hedef edinmeden tepeden indirme pratik bir anlamda hızla Türkiye üzerinde inşa etmek gibi aceleci bir siyaset izlediklerini ortaya koymaktadır.

mından Türk toplumundan biraz uzak olduğunu ve en önemlisi Türk insanına anlatılmamış olduğunu göstermektedir. Belki etkinlik olarak İttihatçıların benimsedikleri sistemde daha faal oldukları ve uygulanması için büyük bir azimle çalıştıkları doğru kabul edilebilir, ancak toplumsal şuurun kendi benliğini bu duyguyla özdeşleştirerek kabullendiği bir ulus olgusundan da uzak olduğu bilinmelidir⁹. Atatürk'ün 'millî bilinç ve şuur' üzerinde durmasının en temel nedenlerinden biri buydu. Atatürk, bir şeyin benimsenmesi için anlatılmasının ve toplumca algılanmasının üzerinde durmuştur. Bunda da 'tarihsel bir idraki toplum zihninde harekete geçirmek' gerektiği düşüncesine varmıştır¹⁰. Bu durumda, Türkiye Cumhuriyeti döneminde kabul edilen ulus modelinin, Batı'daki ulusa dayalı egemenlik anlayışına daha yakın olduğu gözlemlenmektedir.

Ulus Kavramının İçeriği

C. B. Akal, biraz da iğneli bir üslupla, ulusun Batılı anlamda açıklamasını şöyle yapmaktadır: "*Bireyler topluluğun karşısında bir Ayna... Tanrısal odak dışarıda kaldığı sürece anlamlandırdığı bütün tekparçalıdır ve bölünebileceğini düşünmenin hiçbir anlamı yoktur. İçselleşmenin tamamlanmasıyla, sosyal corpus'tan (sivil toplum) kopan Ayna'yı (devlet) düşünmek mümkün olacaktır; iki suratlı bir maske gibi... Temsil sözcüğü ile anlatılmak istenen budur: Modern siyaset-hukukî düşünce, bu kavramlarla aktörlerin değil, Bir'in kalabalığı, aynı bütün içinde kusursuz bir ayna gibi yansıttığı savına dayanacaktır. Artık meşruiyet kalabalıkla Bir arasındaki bu yansıma ilişkisi bağlamında aranacak ve egemenlik kayıtsız şartsız ulusun olabilecektir"*¹¹. İktidarın heryerdeliğini gülümser gibi bir ironiye bürün-

⁹ Bu tavır o dönemde bazı kuşkular da yaratmıyor değildir. Örneğin Mehmet Cavit'in kuşkusu düşünmeye değerdir: "Kendilerini uygarlığa açma durumunda olan bütün ülkeler, kendi güçlerine dayanarak ilerlemeye çalışırlarsa (İttihatçılar gibi) kaçınılmaz biçimde sendelerler ve düşerler. Bütün yeni ülkeler ancak yabancı sermayenin yardımıyla ilerleyebilmişlerdir". (O. Okyar – H. İnalcık, *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*, Ank 1980, s. 324-342;).

¹⁰ M. K. Atatürk bir konuşmasında bunu şöyle vurgular: "Bir milletin ne gibi haslet ve kabiliyetlere malik olduğunu takdir ve tayin edebilmek için o milletin sevk ve idaresine memur edilen kimselerin beşer tarihini ve bilhassa milli tarihini çok okumuş ve hazmetmiş olmaları şarttır. Muvaffak olmanın birinci sırrı bunda mündemiçtir". (E. Aybars, "Milletleşme ve Çağdaşlaşma Lideri Atatürk", *Atatürkçü Düşünce*, Ank. 1992, s. 1149).

¹¹ C. B. Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Yay, Ank 1998, s. 101.

müş olan bu ifadeler Avrupalının zihninde uzun bir tarihsel sürece bağlı olarak kendisini açığa vurmuştur. J. Habermas'ın tanımlaması bu bakımdan dikkat çekicidir, çünkü onun tanımında ulus anlayışı içinde yerellik bir özellik olarak ifade edilmektedir: “Ulusal kimlik modern bilinç biçimi olarak bir yandan bölgesel bağlılıkların aşılması yönüyle kendini gösterir. XIX. Yüzyıl Avrupa'sında *ulus*, o tarihe kadar birbirlerine yabancı olan kişiler arasında yeni bir dayanışmalı bağ kurmuştur. Bir zamanlar köy ve aile, toprak ve hanedanlığa karşı gösterilen içten bağlılıkların evrensel boyutlu bir bağlılığa dönüşmesi, oldukça zor kazanılmış, en azından Batı'nın klâsik devlet uluslarında dahi XX. Yüzyıldan önce tüm halkın içine işleyememiş uzun vadeli bir süreçtir. Diğer yandan anavatanın düşmanlarına karşı seferber edilmiş askerlerin savaşmaya ve canlarını feda etmeye hazır olmalarıyla kendini gösteren bu soyut entegrasyon biçimi de bir tesadüf değildir. Devlet vatandaşlarının dayanışması, önemli durumlarda halkı ve anavatanı için hayatını riske atma biçiminde kendini göstermeliydi. Varoluşunu ve kendine özgü biçimini diğer uluslarla savaşarak kanıtlamış, romantik esinlik halk kavramı içerisinde, doğal olarak kendini bulan sanal dil ve soy topluluğuyla kuşaktan kuşağa aktarılan hikayeler etrafında yapılanmış ortak yazgıya sahip topluluk kaynaşmıştır. Fakat bu sanal geçmişlerde kök salan ulusal kimlik, aynı zamanda gelecekteki cumhuriyetçi özgürlük haklarının hayata geçirilmesi projesinin sorumlusudur”¹².

Her iki açıklamada da dikkati çeken bir husus bulunmaktadır; sanki ulus kavramı ortaya çıktığı süreye kadar toplumun içinde bulunduğu soyut anlayışlara karşı bir diğer soyut anlayış oluşturarak gündemdeki yerini almıştır. Din, Tanrı devleti ve onun günahlarından arınmak isteyen ve ruhlarını özgür kılmak arzusunda olan vatandaşları yerine; dil, soy gibi insanın kendi kimliğine daha yakın temasta bulunduğu soyut düşünce getirilmiştir. Burada ikincisinin kalıpları, ilkinde göre daha görünürdedir. Her şeyden önce, ulla pekişen insani devamlılık dünyayla yakın bir ilişki içindedir. Oysa ötekinde süreklilik ahretten yana sağlanmaya çalışılmaktaydı. Bir diğeri ise

¹² J. Habermas, *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, çev. İ. Aka, YKY, İst. 2002, s. 39. Bu açıklama ile yukarıda sözünü ettiğimiz Atatürk'ün Tarih şuurunu oluşturma çabası birbirlerini tamamlamaktadır.

ulusla, insanların arasındaki daha sıcak ortak özellikler birliğe bağlanmış, Hıristiyan toplumu anlayışında ise insan sürekli günah mitiyle oyalandığından dünyalı kimliğinin dışına çıkarılmıştı. İlki dışsal, ikincisi ise içsel¹³.

Anlam kendi kabuğunu doldurur biçimde dünyasal olgularla ilişkiye sokularak sıkı bir ağ gibi dokunmaya başlanmıştır. Hukuk, insan kimliği, sosyallik, insani haklar ulus anlayışının çehresini belirleyen özgürlük katmanları olacaktır. İnsanın toplumsal bir varlık haline gelmesinin modern anlamda geniş bir zemini hazırlanmıştır.

Ulus Düşüncesi Karşısında Türk Toplumunun Endişeleri

Tartışmasız günümüzde Türkiye’de etken olabilecek iki toplumsal davranıştan söz edilebilir: Birincisi, lâik-modern yapı içinde bütünleşmiş ulusalcı toplum örneği (Atatürkçü öngörü); ikincisi ise İslam’dan yana millî kaygılarını değerlendiren toplum örneği (İslamcı öngörü). Batılı ve sosyalist kimlikli gruplar birincilerin yanında, milliyetçi gruplar ise fikri anlamda ikincilerden pratik anlamda birincilerden yana tavır belli etseler de temel bir siyasal bakışı benimseyecek kadar iddialı olmadıklarından ve etkileri de yaygın olmadığından burada sınıflama dışında tutulmuştur. Aslında her iki toplumsal davranış biçimini örgütleyen devlet olmuştur. Aslında her iki tavır da Batıdaki ‘ulus’ düşüncesi karşısında şekillenmiştir. Yine ilginç olan bir diğer husus ise her iki düşünce için de Batı modelinin esas alınmasıdır.

II. Mahmud’a kadar Osmanlı toplumuna herhangi bir oluşumda yer verilmemiştir. Devletin içine aldığı bütün kesimler dini yapılarına göre fark edilmekte ve dinsel kimlikler esas alınarak sosyal bir oluşuma tabi tutulmaktaydılar. Ancak, İmparatorluğun Hıristiyan tebaası arasında milliyetçiliğin yayılmasıyla durum değişti. Bunun karşısına geçmek amacıyla II. Mahmud, hakimiyetinin son yıllarında ‘Osmanlı vatanperverliği’ düşünce-

¹³ C. B. Akal, bunu dışsallıkla içselliğin ortak bir düşüncede eritilmesi olarak tanımlar: “Hobbes düşüncesinde insanlar devleti kurar ve temsille, temsilciden önce, kendi kurdukları siyasi corpus’a tabi olurlar. İtaati de, meşruiyet tanrısallıkta aranmadığına göre, yalnızca bu meşrulaştırılabilir. Dışsallığın içselleştiği bir düşüncede, siyasi iktidarı kullanana itaatın tek dayanağı, Bir’i kalabalığın aynası yapmaktır. Böylece, temsil sayesinde *yaratıcı, aktöre* kendisini yönetme yetkisi veren birine dönüşür”. **İktidarın Üç yüzü**, s. 101-102.

sinin şekillenmesi için yoğun çaba harcar. Bu ‘vatanperverlik’ anlayışı III. Selim’le başlayan Batılı anlamda bir vatan olgusundan beslenmekteydi¹⁴. “Dinleri ne olursa olsun, bütün tebaasını eşit addeden sultan tarafından bizzat başlatılan bu hareket, 3 Kasım 1839’da Gülhane Fermanının okunmasından sonra, Tanzimat devlet adamlarının şahsi gayretleriyle Osmanlıcılık fikri olarak gelişti. ‘Osmanlı Milleti’ni, İmparatorluğun kuruluşundan beri birlikte yaşayan farklı dinlere mensup milletlerin karışmasıyla kurmaktan amaç, Osmanlı devletinin birliğini korumaktı”¹⁵. Bu anlayış 1911 yılında Arnavutluğun Osmanlı’dan ayrılmasına kadar sürdü. Osmanlılık kimliği statik unsurları içine alan yapay, temeli sadece tarihsel bir geçmişlik olan bir anlayıştı. Hakim bir iktidarın taşıdığı siyasî, dinî anlamları içine aldığı için bu anlayış İslamî bir nitelik de taşımaktaydı¹⁶. Abdulhamid döneminde adeta İslamcı bir nitelik alan resmî bakış açısının temelinde de vatanseverlik mefhumu hakimdi. Türkçülüğün ortaya çıkışıyla, ırki esasları temel alan bu düşünce karşısında görülen Osmanlıcılık ve İslamcılık aslında onun kadar Batılı bir terminoloji kurgusunu baz almaktaydılar. Modern yapıyı hiçbir zaman dışlamadılar, sadece içinde kendilerinden bazı olgular aradılar¹⁷. En ılımlı Osmanlı kesimince bile zamanında ‘Gavur Padişah’ adıyla damgalanan II. Mahmud tarafından temelleri atılan bu düşünce Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı elit tabakasının fikri iddiasını oluştururken, Türkçülük anlayışının kökleşmesiyle halk tarafından benimsenmeye başladı. Bugün Türkiye’deki İslamcı tez Türkiye merkezli bir İslam dünyasını esas almakla, zamanının Müslümanları tarafından ‘gavurlukla’ itham edilen II. Mahmud’un temellerini attığı ‘vatanseverlik’ anlayışının Abdülhamid’in İslamcı teziyle örtüşen bir sentezini oluşturmaktadır. Bu kesim Türkiye Cumhuriyetinin kabul ettiği anlamda Türkler’den yana ‘ulus’ anlayışı karşısında İslamî açıdan bazı endişeler duymaktadır. Bu tezi savunanlar, lâik-

¹⁴ E. Kuran, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Mücadele*, TDV Yay, Ank. 1994, s. 66, n. 3.

¹⁵ E. Kuran, *A.g.e.*, s. 66.

¹⁶ “Namık Kemal’in vatanseverliğinin bir bölümü Osmanlı İmparatorluğudur – hükümdar, toprakları ve insanlarıyla... Osmanlı kelimesi sık sık Müslüman manasına gelmektedir; fakat sair zamanlarda din ve ırk farkı gözetilmeksizin, padişahın tebaası olarak birleşenler için de istinat edilmiştir” der B. Lewis. (*Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 78).

¹⁷ İslamcılığın sertliğini için bkz. Marsel A. Boisard, *Batı Dayatmacılığı ve İslam*, çev. A. Batur, Selenge Yay, İst. 2002, s. 253-260.

liği dinin reddi olarak görmektedirler. Oysa lâiklik elbette dinin reddi, inanç ve ibadet hürriyetinin tanınmaması, dinî inançlara saygı duyulmaması anlamına gelmez¹⁸.

Ayrıca Türk toplumu, asırlarca İslâmî ve dinî temele dayanan bir devlet düzeni içinde yaşamıştır. Balkan, I. Dünya ve İstiklâl savaşlarından çıkan ülke ekonomisi tümüyle ilkel tarıma dayalı, ulaşım şebekesi yetersiz, eskimiş ve hatta kısmen harap demiryollarından oluşmaktaydı. Halk savaşlardan yorgun düşmüştü. Bu şartlar içinde bulunan bir nüfusun yapısal karakterinin gelenekçi ve cemaatçi olması tabiidir. İslâmî değerler, dinîlik insanların ferdi ve toplumsal hayatlarında, ilişkilerinde egemendir.

Toplumlarda, en basit yenilik önerileri bile dirençlerle karşılaşır. Aslında, devletin lâikliği konusunda, lâikliğin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda yaygın ve aydın bir eğitim faaliyeti uygulanmalı idi¹⁹.

Özellikle eğitimin yeterli olmadığı bölgelerde içerden ve dışardan faaliyet gösteren bedbahtlar sisteme karşı lâikliği kullanarak dirençler yaratmaya gayret ediyorlar. Atatürk'ün ifadesiyle "lâikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, terakkinin ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış Şark kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz"²⁰.

Türkiye'de siyasal değişme süreçlerine farklı yaklaşan kesimlerin tümü Türk Ulusçuluğunun, Osmanlı vatanperverliğinin içinden çıktığını hor göremezler. Nitekim, Türkçülük anlayışının, Osmanlı kimliğine sırt çeviren Müslüman ve gayrimüslim tebaanın ayrılmasından sonra kabul edilmek zorunda kalındığı da bir gerçektir²¹.

¹⁸ Turhan Feyzioğlu, *Atatürk'ün Yolu*, İstanbul, 1981, s.168-206

¹⁹ Sulhi Dönmezler, *Atatürkçü Düşünce El kitabı I*, Ankara,2004, s. 14-25

²⁰ Sadi Borak, *Atatürk ve Din*, İstanbul,1962,s. 82

²¹ E. Kuran'a göre, "Batı milliyetçiliği XIX. asırda veya daha kesin olmak gerekirse 1908 Jön-Türk ihtilalinden önce Türk aydınlarını büyük ölçüde etkilememiştir. İlk başlarda milliyetçiliğe karşı takındıkları tavır oldukça menfidir. Bu bir çok milletten teşekkül eden devletin birliğini temin edebilmek için Osmanlı İmparatorluğunun gayrimüslim tebaası arasında milliyetçiliğin yayılmasını engelleme temayülündeydi. Her şeye rağmen yönetici kesim tarafından Türk diline büyük ehemmiyet verilmişti. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin dilinin, 1870'de Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilmesi, Osmanlı Anayasasının 18. Maddesinin Türkçe'yi resmi dil olarak kabul etmesi kayda değer vakalardır. Türklerin imparatorluk içinde en belli başlı etnik grubu meydana getirmeleri gerçeğine rağmen, bu hareketler Batı milliyetçiliğinin Türkler üzerindeki etkilerinin birer işareti olarak ele alınmalıdır". (*Türkiye'nin Batılaşması*, s. 67).

Türkiye'nin Üniter Yapısı

M. K. Atatürk, Nutuk'unun bir yerinde Türk halkının iradesine karşı gelenleri millet adına itham ederek şöyle demektedir: "*Milleti, padişahına maruzatta bulunmaktan menediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibat-ı hainanede bulunuyorsunuz. Milletın kudret ve iradesini taktirden âciz olduğunıza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. milletimiz ve vatanımız için muzur olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin milletçe tatbik olunacak mesuliyetini nazar-ı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin akıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi unutmayınız.*"²². Bu sözler ulus anlayışının en kesin ifadeler içinde dile gelmesidir. F. Ahmad, ulus bilincini hedef edinen İttihatçılar ile Kemalistler arasındaki ince kırmızı çizgiyi şöyle belirlemektedir: "Kemalistler de kendilerinden önceki İttihatçılar gibi, siyasal iktidarın amacının toplumsal ve ekonomik devrimi gerçekleştirmek olduğuna, bu olmaksızın siyasal devrimin sonuca ulaşmayacağına inanıyorlardı. İttihatçılar böyle bir devrimi başaramamışlardı; çünkü birbirini izleyen krizler, onları tutucu güçlerle, özellikle Anadolu'daki toprak ağaları ve eşrafla uzlaşmaya zorladı. İttihatçılar, İmparatorluğu zayıflatmaktan ve yıkılmaktan kurtarmak amacıyla iktidara geldiler. Önlerindeki siyasal ve toplumsal seçenekler bununla sınırlıydı. Cumhuriyetçi ya da açıktan laik olmadıkları için, ideolojisi İslami temel alan bir anayasal monarşi kurdular... Kemalistler tamamen farklı bir durumla karşılaştılar. Dünya savaşı sırasında sadece imparatorluk çökmekle kalmamış, 30 Ekim 1918 tarihli ateşkesle belirlenen hatların içinde kalan Küçük Asya toprakları da bölünme tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. İstanbul dahil olmak üzere, Anadolu'nun en değerli bazı vilâyetlerinin yabancılar tarafından işgal edilmesi, gelecekte bir Türk devleti ve ulusunun varlığını tartışma konusu haline getirmişti. Böylesine umutsuz bir durumda, Kemalistler, Türk halkının varlığını sürdürmesi için neredeyse her türlü uzlaşmaya istekliydiler. Bu durum, ideolojilerine çok yabancı oldukları

²² Atatürk, *Nutuk Söylev*, C.I, TTK. Yay. Ankara 1999, s.176.

Bolşeviklerle olan ilişkilerini de açıklar. Kemalistler, yeni bir Türkiye'nin kurulması ve var olmasını garanti altına almak için ülke içinde de radikal çözümleri uygulamaya kararlıydılar²³.

Türkiye yeni siyasal kimliğini tarihî şartlar doğrultusunda oluşturmaya başladı. Türkiye'deki toplumsal yapı hiçbir zaman öngörülür bir düzeyde hassas temellere dayalı bir düzen ilişkisinde olmamıştı. Bir çok Doğu ve Avrupa ülkesinde olduğu gibi toprak açlığı çeken köylülük sınıfı bu ülkede yoktu. Yine pek çok Üçüncü Dünya ülkesinde olduğu gibi klâsik tipte bir toprak sorununa da rastlanmıyordu. Anadolu insanının en çok duyarlı olduğu sorun siyasaldı. Asırlardan beri orduları beslemek ve oluşturmak için, yani adeta bir asker yaratma mekanizmasının insan deposu gibi bir fonksiyonu olmuştu. Kimlik kaygıları her zaman devlet tarafından belirlenmiş, ne gariptir ki imparatorluğun en fakir yaşam düzeyine de onlar lâik görülmüşlerdi. Bu durum Tanzimat'la birlikte Türkiye'nin ana unsuru olan Türkler tarafından da fark edilmeye başlandı. Gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması, ticari etkinlikler sayesinde üst düzey bir yaşam sürmeleri, devleti kurtarma çabalarına katılmamaları, milliyetçilik temayülleriyle Avrupa ülkelerinden aldıkları destekle ülke içinde sorun çıkartmaya başlamaları, en kötüsü kutsal topraklar adıyla Arap feodallerine yüzyıllardan beri yapılan yatırımların karşılığında Arap uluslarının Osmanlı'ya karşı İngiliz ve Fransız sömürgecileriyle oluşturmaya başladıkları yakın temas, Türk aydını kadar Türk toplumunu da üzmekteydi. İttihad-ı Terakkinin Mehmet Cavid'ini çileden çıkartan, yabancılara karşı ve ülkedeki gayrimüslim tüccarlara karşı takındıkları tavrın ve güvensizliğin temelinde bu yatmaktaydı²⁴.

I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında Türk toplumunun bu çilesi ikiye katlandı. Avrupalılar için kendi çıkarları doğrultusunda bir anlam ifade eden daha küçük topluluklar olan Ermeniler, Yezidiler, Süryaniler, Asuriler ve bazı Kürt aşiretleri millî heveslerle umutlandırılıp Türklere karşı harekete geçirildiler. Öte yandan bir zamanlar imparatorluğun tebaaları kabul edilen Yunanlıların Anadolu'yu işgal girişimi, Sultan'ın müttefik devletlerle yaptığı anlaşma, içte Türkleri yapayalnız bırakmıştı. Bugün da-

²³ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 91.

²⁴ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 53-67.

hi siyasal anlamda Türk toplumundaki komşularına duyulan güvensizliğin temelleri ciddi biçimde o dönemde atılmıştı. Bu hezeyan ve bir anlamda ihanet Türklerin ulus kimliğini pratik anlamda üst düzeyde pekiştirdi. Türkiye yeni yaşam hedefini Millî Mücadele'yle bu ulusalcı kimlik üzerine inşa etmişti. Yani, Türkiye'nin ulusalcı bir söylemle ortaya çıkması Türkiye'yi hedef alan güçlerin siyasî oyunlarından ve emellerinden ileri gelmekteydi. Aksi takdirde Osmanlı'nın uzun süreli hakimiyeti sırasında edindiği Türk kimliği askere duyduğu ihtiyaçtan ileri gitmemişti²⁵. Selçuklu ve Osmanlı devlet ve medeniyetlerinin kurucusu ve yönetici unsuru olan Türk unsuru ne yazık ki çağdaş anlamda bir "millet" olma fikir ve bilincine kavuşturulmamıştı. Bu bilincin geliştirilmemiş olması yüzünden, zamanla Türk unsuru adeta kendi devletinin sınırları içerisinde azınlık durumuna düşürülmüştür. Atatürk'ten önce "vatan" üzerine çok yazı yazılmış, fakat Türk unsurunun millî menfaatini üstün tutan, gerçek bir "anavatan" anlayışı bir türlü gelişmemişti²⁶. Türkiye ulusal kimliğini Anadolu'da sürüp giden savaş sahnesinde kanıyla kazanmıştı²⁷.

M. K. Atatürk'ün Cumhuriyeti Türklere hitaben oluşturmasındaki temel gaye I. Dünya ve Millî Mücadele savaşlarında Türklere beslenen olumsuzluğa verilen bir cevaptı. Dolayısıyla, Türkiye'nin ulus bilinci tek yanlı seçilmiş bir değer olarak kabul edilemez. Uniter bir devlet yapısını esas alan Türkiye Cumhuriyetinin 'Türk' kimliğine belirgin biçimde gönderme yapması, yapısal bir millî davanın tarih şartları karşısında ulaştığı yeni bir boyuttur. Atatürk döneminde ve hatta Çok Partili rejime geçiş dönemine kadar Türkiye'nin devlet olarak tek yanlı bir millî özellik taşıdığını her fırsatta dile getirmesi, en önemlisi Türkiye kuruluşu sırasında Batı'yı esas alan devlet modeli ve yapısını benimsediği halde Avrupa'ya beslemiş olduğu tepki I. Dünya ve Millî Mücadele savaşlarının toplum hafızasında

²⁵ Mehmet Emin'in Osmanlı için kaba, cahil köylü ve Yörük anlamını ifade eden 'Türk' adını iftiharla kabul etmesi bu duyarlılıktan ileri gelmektedir. (K. Akyüz, **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, Ank 1953, s. 20; B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 341).

²⁶ Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı I**, Ankara, 2004, s. 48

²⁷ F. Ahmad, "Ulusal hareket Anadolu'nun bölünmesini önleme hedefine yönelmiş antiempreyalist ve birleşik bir hareket olmakla birlikte, toplumsal olarak tutucuydu" derken, buradaki 'tutuculuk' kelimesinin yaptığı vurgudan Türklerin yalnızlığa terk edilmişliği anlaşılmalıdır. (**Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 68).

yarattığı travmaydı. Türkiye'nin demokrasinin bütün şekillerini kabul etmesine rağmen merkezi bir idareyi de kendi sistemi içinde öngörmesi bu travmanın yol açtığı siyasal tedirginlikten ileri gelmektedir²⁸. Türk milliyetçiliği, kısmen yerli ve yabancı fikir adamlarının yazılarıyla, fakat daha çok millî bilinçlerine kavuşmuş kavimlerin birbiri ardından Osmanlı devletine indirdikleri darbelerden alınan acı derslerin etkisiyle uyandı. Millî Mücadele dönemi ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yılları, milliyetçilik inancının somut bir vatan anlayışı ile bütünleştiği dönemdir. Millet kavramıyla "sınırları belli bir vatan" kavramı arasında ilişki kurulması önemli ve zorunlu bir yenilikti. Türk Milliyetçiliği vatan kavramıyla birleşince açıklık ve güç kazandı. İkinci önemli adım, egemenliğin bir şahsa, bir hükümdara değil, millete ait olduğu gerçeğinin açıkça ilân edilmesiydi.

Türk milliyetçiliğinin şahlanmasıyla yepyeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem yalnız Türk vatanının kurtuluşunu değil, bütün ezilen Asya ve Afrika milletlerinin kurtuluşunu müjdelemiştir.²⁹

Değerlendirme

Batılı literatürde yer alan, Türkiye'deki ulusalcı devlet zihniyetinin baskıcı ve Türkiye'nin üniter devlet yapısının disipline edici bir konumunun olduğu yönündeki bazı söylemlerin temelsiz olduğu bilinmektedir. Türkiye, Doğu dünyasında Batı tarzı bir toplum ve devlet modelini benimsemiş tek ülkedir. Çok partili siyasi hayatı ve demokratikleşme geleneği bulunan ülkenin devlet kimliğinin ulusal ideolojiyle bütünleşmesinden Batılı devletler rahatsız olsalar da üniter yapıya sahip Cumhuriyetimiz ve ulus devletimiz XX. Yüzyılda yaşanmış siyasî ve toplumsal olayların doğurduğu sonuçtur. Bir başka ifadeyle bu olgu tarihimizin kendisinin yarattığı realitedir. Toplumsal barış ve eşitlikten yana olan Türkler, ısrarla tarihin dışına itilmek istediklerini gördükten sonra son çare olarak millî bir karakteri benimsemek zorunda kalmışlardır. Yani, Türkiye üniter devlet yapısını,

²⁸ Uzun yıllar Türkiye'nin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendisi dahi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin halefi olması Türkiye'nin siyasi olarak Millî Mücadele ruhunu devam ettirdiğini göstermektedir. (B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 377).

²⁹ Feyzioğlu, a.g.e., s. 50,51.

son dönemlerde sıklaşan bütün eleştirilere rağmen tarihsel bir varoluş anlayışı gereği kabul etmiştir. Batılı kanalların eleştiri hedefine Türkiye'nin devlet yapısını oturtmalarına karşılık, kendi içlerinde ulus anlayışını muhafaza etmek için çok sıkı politik önlemler aldıkları, hatta etno-site kimlikli devlet yapısını teşvik edici girişimlerde buldukları bir gerçektir. Türkiye'nin devlet yapısı içinde sorun gibi gösterilen bazı problemler ise bu anlamda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Batılılar tarafından suni olarak oluşturulan milliyetçilik olgusunun yeni bir versiyonu olarak değerlendirilmelidir. Cumhuriyet Türkiye'sinin en başlıca hedefi, daha pratik ve sistemli olduğu kadar toplumsal öğretici yanları güçlü olan ulus ideolojisi ni daha yerel kimlik değerleri içinde algılamak olmalıdır. Zira, ulus aralarında gelenek ve görenek birliği olan, genellikle aynı topraklar üzerinde yaşayan insan topluluğudur. Atatürk, ulus devlete bakış açısını şöyle ifade etmişti. "Burada maksût olan meclis-i alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden oluşan İslam unsurlarıdır. Hayatını şeref ve şanı kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u İslama münhasır değildir. İslam unsurlarından mürekkep bir kitleye aittir." ³⁰

Atatürk'ün uygulanabilir siyaset olarak kabul ettiği ulusal siyasa, ulusal sınırlarımız içinde her şeyden önce **kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak, gelişi güzel, ulaşılmaz istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokmamak**; uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğu beklemektir. ³¹

³⁰ Yücel Özkaya, "Atatürk ve Halkçılık", Atatürkçü Düşünce El Kitabı I, s.69.

³¹ Atatürk, *Söylev*, C.II, Ankara, 1999, s. 587.

